

پژوهشنامه عاشورا

با رویکرد تاریخی به قیام و شهادت امام حسین علیه السلام

دکتر محمد سالم محسنی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

زمستان ۱۴۰۰

محسنی، محمد سالم، ۱۳۶۲ -

پژوهشنامه عاشورا؛ با رویکرد تاریخی به قیام و شهادت امام حسین^ع / محمد سالم محسنی - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: قم، ۱۴۰۰.

۳۰۸ ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۶۰۴؛ تاریخ اسلام، ۱۳۰)

ISBN: 978-600-298-394-7

۶۰۰۰۰۰ ریال

فهرست‌نوبی براساس اطلاعات فیض.

کتابنامه، ص. [۲۷۵]. - ۲۸۸ : همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. واقعه کربلا، ۱، عق. ۲. حسین بن علی^ع، امام سوم،

Karbala, Battle of Karbala, Iraq, 680. ۳. Karbala, Battle of Karbala, Iraq, 680 -- Martyrs

۴-۱ عق. ۵. واقعه کربلا، ۱، عق-شهیدان. ۶. Hosayn ibn 'Ali, Imam III , 626-680. ۶. Karbala, Battle, Tenth of Muharram of Karbala, Iraq, 680 -- Martyrs

۲۹۷/۹۵۳۴

BP۴۱/۵

۸۷۰۶۳۷۴

شماره کتابشناسی ملی

این کتاب با کاغذ حمایتی چاپ شده است

پژوهشنامه عاشورا؛ با رویکرد تاریخی به قیام و شهادت امام حسین^ع

مؤلف: دکتر محمد سالم محسنی

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: تحریر اندیشه

چاپ اول: زمستان ۱۴۰۰

تعداد: ۳۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم-سبحان

قیمت: ۶۳۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پرdisan، بلوار دانشگاه، نیش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰

۳۲۱۱۱۳۰۰ نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص.پ. ۳۱۵۱.

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اسکو، پلاک ۴، تلفن: ۰۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir info@rihu.ac.ir

http://rihu.ac.ir/fa/book

مرکز یخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵_۶

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یکسو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ ازین‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی ره، بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهییه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۶۰۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد.

این کتاب به عنوان منبع پژوهشی و مطالعاتی برای طلاب علوم دینی، دانشجویان، مبلغان و مداحان اهل بیت و نیز دیگر علاقه مندان به عاشورا پژوهشی و تاریخ امام حسین علیه السلام تألیف شده است.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می داند از تلاش های مؤلف محترم اثر، دکتر محمد سالم محسنی و نیز از ارزیاب محترم اثر، دکتر محسن رنجبر سپاسگزاری کند.

تقديم به

روح ملکوتی عالم ربانی حجت الاسلام و المسلمین
مرحوم الحاج خدابخش محسنی که عمر با برکت
خویش را در راه تعلیم معارف دینی و خدمت به
أهل بیت ﷺ سپری کرد.

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۲	منابع کتاب
۳	شیوه نگارش متن
۴	دسته‌بندی مباحث کتاب
۵	تقدیر و سپاس‌گزاری

فصل اول: امام حسین علیه از مدینه تا کربلا

۱	آغاز قیام عاشورا با امتناع از بیعت
۹	هجرت امام حسین علیه از مدینه به مکه
۱۱	امام حسین علیه در مکه
۱۲	نامه امام حسین علیه به بزرگان بصره
۱۲	دعوت مردم کوفه از امام حسین علیه
۱۴	بررسی شمار نامه‌های کوفیان
۱۶	فرستادن مسلم بن عقیل به سوی کوفه
۱۷	مسلم بن عقیل در کوفه
۱۸	واکنش نعمان بن بشیر والی کوفه
۱۸	عیبدالله بن زیاد در کوفه
۲۰	قیام مسلم بن عقیل
۲۱	غربت مسلم در کوچه‌های کوفه
۲۲	مأمورین ابن زیاد در پی دستگیری مسلم
۲۳	اسارت مسلم بن عقیل
۲۴	شهادت مسلم بن عقیل

۲۶	خروج امام حسین علیه السلام از مکه
۲۷	منازل بین راه از مکه تا کربلا
۲۷	ملاقات امام حسین علیه السلام با فرزدق (منزل صیفاح)
۲۹	خبر شهادت مسلم بن عقیل (منزل تعلیبیه)
۳۰	رویارویی امام حسین علیه السلام با سپاه حُر (منزل شراف)
۳۲	پیوستگان و بازماندگان کاروان حسینی
۳۲	پیوستن رُهبرین قین (منزل زرود)
۳۳	بازماندن عبیدالله بن حُر جعفی (منزل قصر بنی مقاتل)

فصل دوم: امام حسین علیه السلام در سرزمین کربلا

۳۹	وقایع کربلا از دوم تا هشتم محرم
۳۹	ورود امام حسین علیه السلام به کربلا (دوم محرم)
۴۱	عمر بن سعد در هوای حکومت «ری»
۴۲	ورود عمر بن سعد به کربلا (سوم محرم)
۴۳	اولین نامه‌نگاری عمر بن سعد و ابن زیاد
۴۴	دعوت حبیب بن مظاہر از بنی اسد (ششم محرم)
۴۵	بسن آب بر سپاه امام حسین علیه السلام (هفتم محرم)
۴۷	ملاقات امام حسین علیه السلام با عمر بن سعد
۵۰	دومین نامه‌نگاری عمر بن سعد و ابن زیاد
۵۳	وقایع روز تاسوعا
۵۴	ورود شمر با پیام جنگ به کربلا
۵۴	امان نامه برای فرزندان ام البنین
۵۵	حمله دشمن به سوی خیمه‌های حسین علیه السلام
۵۷	مهلت خواستن امام حسین علیه السلام برای شب عاشورا
۵۹	وقایع شب عاشورا
۵۹	سنخنان امام حسین علیه السلام با اصحاب و یاران
۶۰	اعلام وفاداری اصحاب و یاران امام حسین علیه السلام

۶۲	۳. دلداری امام حسین علیه السلام به زینب.....
۶۳	۴. تدابیر دفاعی امام در خیمه‌گاه.....
۶۴	۵. عبادت و نیایش با خدا .....
۶۵	وقایع روز عاشورا تا هنگامه شهادت.....
۶۵	۱. مناجات امام حسین علیه السلام در صبح عاشورا.....
۶۶	۲. آرایش دو سپاه .....
۶۶	۳. شمارش دو سپاه.....
۶۹	۴. گستاخی شمر هنگام مواجهه با تدابیر دفاعی امام حسین علیه السلام.....
۷۰	۵. احتجاج امام حسین علیه السلام در برابر سپاه دشمن.....
۷۱	۶. پیوستن حُرّ به سپاه امام حسین علیه السلام.....
۷۳	۷. آغاز جنگ .....
۷۳	۸. نبرد سخت.....
۷۴	۹. دشمن در پی تخریب خیمه‌ها .....
۷۴	۱۰. نماز ظهر عاشورا.....
۷۷	شهادت اصحاب و یاران امام حسین علیه السلام.....
۷۸	۱. شهادت بُریر بن حُضیر هَمْدَانِي.....
۷۹	۲. شهادت مسلم بن عَوْسَجَه اسدی .....
۸۱	۳. شهادت عبد الله بن عمیر کلبی یا وهب کلبی .....
۸۵	۴. شهادت حبیب بن مُظاہر اسدی .....
۸۸	۵. شهادت حُرّ بن یزید ریاحی .....
۸۹	۶. شهادت رُهیب بن قَیْنَ بَجَلَی .....
۹۰	۷. شهادت سعید بن عبد الله حنفی .....
۹۳	شهادت خاندان بنی هاشم.....
۹۵	شهادت فرزندان امام علی علیه السلام.....
۹۵	۱. عباس بن علی .....
۹۵	۲. عبدالله بن علی .....

٣. جعفرین علی.....	٩٦
٤. عثمان بن علی.....	٩٦
٥. ابوبکر بن علی.....	٩٧
٦. محمد بن علی	٩٧
شهادت فرزندان عقیل.....	٩٨
١. عبدالرحمن بن عقیل.....	٩٨
٢. عبدالله بن عقیل	٩٩
٣. جعفر بن عقیل.....	٩٩
٤. محمد بن ابی سعیدین عقیل.....	١٠٠
٥. عبدالله بن مسلم بن عقیل.....	١٠٠
شهادت فرزندان عبدالله بن جعفر.....	١٠١
١. عون بن عبدالله.....	١٠١
٢. محمد بن عبدالله.....	١٠٢
شهادت فرزندان امام حسن علیہ السلام.....	١٠٣
١. ابوبکر بن الحسن	١٠٣
٢. قاسم بن الحسن	١٠٣
٣. عبدالله بن الحسن	١٠٤
شهادت فرزندان امام حسین علیہ السلام.....	١٠٤
١. علی بن الحسین (علی اکبر).....	١٠٤
٢. عبدالله بن الحسین	١٠٥
حضرت علی اکبر	١٠٧
١. زندگی نامه حضرت علی اکبر.....	١٠٧
٢. علی اکبر بزرگ تر از امام سجاد.....	١٠٩
٣. علی اکبر اولین شهید اهل بیت در کربلا	١١١
٤. صحنه میدان رفتن علی اکبر	١١٢
٥. تشنجی علی اکبر	١١٣
٦. شهادت علی اکبر.....	١١٣

۷. آمدن حسین علیه السلام و زینب بر بالین علی اکبر	۱۱۴
حضرت قاسم بن الحسن	۱۱۷
۱. اجازه خواستن قاسم برای نبرد	۱۱۸
۲. صحنه ورود قاسم به میدان نبرد	۱۱۹
۳. شهادت حضرت قاسم	۱۱۹
۴. بررسی چند گزارش دیگر از شهادت حضرت قاسم	۱۲۱
کودک خُردادسال امام حسین علیه السلام	۱۲۵
۱. نام کودک خُردادسال (عبدالله یا علی اصغر)	۱۲۵
۲. سن کودک خُردادسال	۱۲۸
۳. چگونگی شهادت کودک خُردادسال	۱۲۸
۱-۳. شهادت کودک در دامن پدر	۱۲۹
۳-۲. شهادت کودک در حال وداع	۱۳۰
۳-۳. شهادت کودک در برابر دشمن	۱۳۱
حضرت عباس بن علی علیه السلام	۱۳۳
۱. زندگی نامه حضرت عباس	۱۳۳
۲. وفاداری حضرت عباس	۱۳۵
۳. مقام معنوی حضرت عباس	۱۳۵
۴. عباس علمدار کربلا	۱۳۷
۵. عباس سقای کربلا	۱۳۷
۶. عباس در پی آب	۱۳۸
۷. قطع شدن دست های حضرت عباس	۱۳۸
۸. شهادت حضرت عباس	۱۴۰
۹. پیکر عباس در میدان جنگ	۱۴۱
۱۰. بررسی گزارش دیگر از شهادت حضرت عباس	۱۴۳
حضرت امام حسین علیه السلام	۱۴۵
۱. روزی سخت تر از روز شهادت حسین علیه السلام نیست	۱۴۷

۲. پایداری امام حسین علیه السلام در برابر دشمن.....	۱۴۸
۳. پوشیدن زیر جامه و لباس کهنه.....	۱۴۸
۴. وداع امام حسین علیه السلام با اهل حرم.....	۱۴۹
۵. بررسی چند گزارش دیگر از وداع سیدالشهدا.....	۱۵۰
۶. حمله شمر به خیمه‌های حسین علیه السلام.....	۱۵۲
۷. شدت نبرد و جراحات سیدالشهدا.....	۱۵۲
۸. شهادت عبدالله بن الحسن در دفاع از سیدالشهدا.....	۱۵۳
۹. هجوم تیرها و شمشیرها بر پیکر حسین علیه السلام.....	۱۵۴
۱۰. شهادت امام حسین علیه السلام.....	۱۵۶
۱۱. بازگشت اسب سیدالشهدا به خیمه‌گاه.....	۱۶۰
۱۲. بدن‌های به خاک افتدۀ شهیدان.....	۱۶۱
۱۳. سرهای بُریدۀ شهیدان.....	۱۶۲
وقایع کربلا پس از شهادت.....	۱۶۵
۱. غارت خیمه‌ها.....	۱۶۵
۲. تصمیم بر کشتن امام سجاد علیه السلام.....	۱۶۷
۳. آتش‌زدن خیمه‌ها.....	۱۶۸
۴. اسب تاختن بر پیکر امام حسین علیه السلام.....	۱۶۹
۵. حرکت دادن اهل‌بیت حسین به سوی کوفه.....	۱۷۰
۶. عبور اهل‌بیت از قتلگاه.....	۱۷۱
۷. نوحه‌سرایی اهل‌بیت در قتلگاه.....	۱۷۲
۸. دفن شهیدان کربلا.....	۱۷۵
۹. بررسی چگونگی دفن شهیدان.....	۱۷۶
۱۰. سوگواری منسوب به امام عصر علیه السلام در زیارت ناحیه.....	۱۷۹
شمار بازماندگان اهل‌بیت امام حسین علیه السلام.....	۱۸۱
شمار مردان اهل‌بیت	۱۸۱
۱. علی بن الحسين (امام سجاد علیه السلام).....	۱۸۲

٢. محمدبن علی (امام باقر علیه السلام) ١٨٣
٣. حسن بن الحسن ١٨٣
٤. عمروبن الحسن ١٨٤
٥. زیدبن الحسن ١٨٤
٦. قاسمبن عبداللهبن جعفر ١٨٥
٧. محمدبن عقیل ١٨٥
شمار زنان اهل بیت ١٨٥
١. زینب کبری دختر امام علی ١٨٥
٢. ام کلشوم دختر امام علی ١٨٦
٣. فاطمه دختر امام علی ١٨٧
٤. فاطمه دختر امام حسن ١٨٨
٥. فاطمه دختر امام حسین ١٨٨
٦. سکینه دختر امام حسین ١٨٩
٧. رباب همسر امام حسین ١٩٠
شمار بازماندگان اصحاب امام حسین علیه السلام ١٩٣
١. عقبة بن سمعان ١٩٣
٢. مُرّقع بن ثمامة اسدی ١٩٤
٣. ضحاک بن عبدالله مشرقی ١٩٤
٤. غلام عبدالرحمن بن عبد ربہ انصاری ١٩٤
٥. علی بن عثمان معمّر مغربی ١٩٤
٦. مسلم بن رباح غلام امام علی ١٩٥
٧. سواربین حمیر جابری همدانی ١٩٥
٨. عمروبن عبدالله جندعی ١٩٥

فصل سوم: اهل بیت امام حسین علیه السلام در کوفه

١. سر مظہر امام حسین علیه السلام در خانه خولی ١٩٧
٢. ورود اهل بیت امام حسین علیه السلام به کوفه ١٩٨

۱۹۹	۳. خطبه حضرت زینب در کوفه
۲۰۱	۴. خطبه امام سجاد علیه السلام در کوفه
۲۰۴	۵. سر مطهر امام حسین علیه السلام در مجلس ابن زیاد
۲۰۵	۶. اهل بیت امام حسین علیه السلام در مجلس ابن زیاد
۲۰۷	۷. خطبه ابن زیاد و اعتراض عبد الله بن عفیف
۲۰۸	۸. حبس اهل بیت در کوفه
۲۰۸	۹. گرداندن سر مطهر سید الشهداء در کوفه
۲۰۹	۱۰. گزارش شهادت امام حسین علیه السلام به مدینه
۲۱۰	۱۱. بررسی خبر مسلم جَعْصَاص
۲۱۲	۱۲. بررسی شهادت طفلان مسلم بن عقیل

فصل چهارم: اهل بیت امام حسین علیه السلام در شام

۲۱۷	۱. فرستادن اهل بیت و سرهای شهدا به سوی شام
۲۱۹	۲. اهل بیت در مسیر شام و سختی های سفر اسارت
۲۲۱	۳. ورود اسیران اهل بیت به شام
۲۲۲	۴. گزارش سهل ساعدی از ورود اهل بیت به شام
۲۲۳	۵. احتجاج امام سجاد علیه السلام با پیر مرد شامی
۲۲۴	۶. گزارش حادثه کربلا و واکنش یزید
۲۲۶	۷. برگزاری مجلس پیروزی در کاخ دمشق
۲۲۶	۸. سر مطهر امام حسین علیه السلام در مجلس یزید
۲۲۹	۹. اهل بیت امام حسین علیه السلام در مجلس یزید
۲۳۱	۱۰. اعتراض عالم یهودی
۲۳۲	۱۱. اعتراض فرستاده پادشاه روم
۲۳۲	۱۲. خطبه حضرت زینب در کاخ یزید
۲۳۵	۱۳. خطبه امام سجاد علیه السلام و اعتراض بر خطیب درباری
۲۳۸	۱۴. سوگواری بر سید الشهداء در شام
۲۳۹	۱۵. محل اقامت اهل بیت در شام

۲۴۰	۱۶. سخنان امام سجاد علیه السلام با منهال.....
۲۴۱	۱۷. پایان اسارت اهل بیت در شام.....
۲۴۲	۱۸. بررسی شهادت حضرت رقیه .....
۲۴۵	۱۹. بررسی چند گزارش دیگر از مصائب شام.....

فصل پنجم: بازگشت اهل بیت امام حسین علیه السلام به مدینه

۲۴۷	۱. ورود اهل بیت امام حسین علیه السلام به مدینه .....
۲۴۹	۲. سوگواری بنی هاشم.....
۲۴۹	۳. سوگواری ارسلمه.....
۲۵۰	۴. سوگواری ام البنین.....
۲۵۴	۵. سوگواری امام سجاد علیه السلام.....
۲۵۶	۶. سوگواری امام صادق علیه السلام.....

فصل ششم: اربعین امام حسین علیه السلام

۲۶۱	۱. بررسی دیدگاهها درباره بازگشت اهل بیت به کربلا.....
۲۶۱	۱-۱. دیدگاه مخالفان بازگشت اهل بیت به کربلا.....
۲۶۳	۱-۲. دیدگاه موافقان بازگشت اهل بیت به کربلا.....
۲۶۷	۲. ارزیابی و جمع‌بندی دیدگاهها .....
۲۶۷	۲-۱. ارزیابی دیدگاه مخالفان بازگشت اهل بیت به کربلا .....
۲۶۸	۲-۲. ارزیابی دیدگاه موافقان بازگشت اهل بیت به کربلا .....
۲۷۱	۳. تشرُف جابر بن عبدالله انصاری به زیارت قبر سیدالشهدا .....
۲۷۵	فهرست منابع .....
۲۸۹	نمایه اشخاص .....

مقدمه

فَأَعُذْرَ فِي الدُّعَاءِ وَ مَنَحَ النُّصْحَ وَ بَذَلَ مُهْجَتَهُ فِيكَ لِيَسْتَقِدَ عِبَادَكَ مِنَ
الْجَهَالَةِ وَ حَيْثَةِ الضَّلَالَةِ.^۱

[امام حسین علیه السلام] در دعوتش جای عذری باقی نگذاشت و از خیرخواهی دریغ نورزید و جانش را در راه تو بذل کرد تا بندگان را از نادانی و سرگردانی گمراهمی نجات دهد.

این پژوهش در صدد آن است که در یک متن مختصر، یک دوره گزارش مستند از قیام و رویدادهای عاشورا ارائه کرده و در خدمت جامعه علمی، پژوهشگران، مبلغان، شاعران و مرثیه‌سرایان اهل بیت قرار دهد. از این‌رو، نگارنده تلاش کرده است که با تبعی در منابع کهن روایی و تاریخی، رویدادهای عاشورا را استخراج نموده، سپس دسته‌بندی و گزارش کند. از سوی دیگر، برخی مطالبی که در منابع امروزی نقل شده و در مرثیه‌خوانی‌ها رواج یافته‌اند اما در منابع معتبر و متقدم مستندی ندارند نیز مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.

مباحث کتاب با حرکت امام حسین علیه السلام از مدینه آغاز می‌شود و سپس در امتداد رخدادهای کربلا و اسارت اهل بیت تا کوفه و شام و بازگشت به مدینه، برپایه منابع کهن تاریخی و روایی، ادامه می‌یابد. اختصار، ارجاع به منابع درجه اول، داوری و سنجش روایت‌های متعارض و متناقض و ارائه روایت مستند و منسجم از ویژگی‌های این اثر است.

---

۱. فرازی از زیارت اربعین؛ برای دیدن منابع آن نگاه کنید: فصل ششم / اربعین امام حسین.

منابع کتاب

به منظور تبیین چشم‌انداز کلی مستندات پژوهش، لازم است منابعی که از اهمیت بیشتر برخوردارند، برای خوانندگان محترم نامبرده شود. گرچه در ادامه روشن خواهد شد که منابع پژوهش گستره وسیعی دارد و آثار قرن دوم هجری تا عصر حاضر را دربر می‌گیرد؛ اما منابعی که نامبرده می‌شوند در مقام استناد و ارجاع، نقش محوری دارند.

- تسمیة مَنْ قُتِلَ مَعَ الْحَسِينِ، فضیل بن زبیر کوفی (متوفای قرن دوم هجری)
- الطبقات الکبری، محمد بن سعد (متوفای ۲۳۰ق)
- أنساب الأشراف، احمد بن يحيى بلاذری (متوفای ۲۷۹ق)
- الأخبار الطوال، احمد بن داود دینوری (متوفای ۲۸۲ق)
- تاريخ اليعقوبي، احمد بن اسحاق (متوفای ۲۸۴ق)
- تاريخ الطبری (تاریخ الأمم والملوک)، محمد بن جریر طبری (۲۲۴-۳۱۰ق)
- الفتوح، ابن اعثم کوفی (متوفای ۳۱۴ق)
- مروج الذهب، على بن حسين مسعودی (متوفای ۳۴۶ق)
- مقاتل الطالبین ابوالفرج اصفهانی (۲۸۴-۳۵۶ق)
- الأمالی، شیخ صدق (۳۰۵-۳۸۱ق)
- الإرشاد، شیخ مفید (۳۳۶-۴۱۳ق)
- إعلام الوری، فضل بن حسن طبری (۴۶۸-۵۴۸ق)
- مقتل الحسين، خوارزمی (متوفای ۵۶۸ق)
- المناقب، ابن شهرآشوب (متوفای ۵۸۸ق)
- المنتظم فی تاریخ الأمم والملوک، عبدالرحمان ابن جوزی (متوفای ۵۹۷ق)
- مُثیر الأحزان، ابن نمای حلی (۵۶۷-۴۵۶ق)
- تذكرة الخواص، سبط ابن جوزی (متوفای ۶۵۴ق)
- لهوف، سید ابن طاووس (۵۸۹-۶۶۴ق)

شیوه نگارش متن

این پژوهش با رعایت اصول و ضوابط تحقیق نگارش یافته و مطالب آن به طور مستند گزارش شده است. متن کتاب در عین پژوهشی بودن، به زبان ساده و روان نوشته شده است تا هم برای پژوهشگران عاشورا و هم برای مبلغان، مرثیه‌خوانان و عموم خوانندگان قابل فهم و استفاده باشد. اصل متن به زبان فارسی نگارش یافته است؛ اما گاهی فرازهایی از عبارات عربی که انتقال‌دهنده پیام اصلی رویدادهای عاشورایی است، نیز نقل و سپس ترجمه شده است. همچنین متن برخی اشعار منتبه به امام حسین علی‌الله‌یه و اصحاب آن حضرت و نیز برخی اشعار سپاه مخالف، نقل و ترجمه شده است.

دسته‌بندی مباحث کتاب

باتوجه به مراحل حرکت کاروان امام حسین علی‌الله‌یه از مدینه تا کربلا و سپس مراحل حرکت کاروان اسیران اهل‌بیت از کربلا تا کوفه و شام و در نهایت مدینه، مباحث کتاب در شش فصل دسته‌بندی شده است.

فصل اول؛ امام حسین علی‌الله‌یه از مدینه تا کربلا: در این فصل گزارش مختصری از آغاز قیام عاشورا در مدینه با امتناع امام حسین از بیعت ارائه شده و سپس هجرت امام به مکه و رویدادهای مکه مانند ملاقات‌ها و نامه‌نگاری‌های امام، سفر مسلم‌بن‌عقیل به کوفه و رویدادهای کوفه، خروج امام از مکه و رویدادهای بین راه تا کربلا، مورد بحث قرار گرفته است.

فصل دوم؛ امام حسین علی‌الله‌یه در سرزمین کربلا: این فصل عمدت‌ترین بخش کتاب را تشکیل می‌دهد و رویدادهای عاشورا از بد و ورود کاروان سیدالشهدا به کربلا تا وقایع روز سیزدهم محرم را شامل می‌شود. از این‌رو، مطالب این فصل در چهارده مبحث دسته‌بندی شده است که عبارت‌اند از:

- وقایع کربلا از دوم تا هشتم محرم؛

- وقایع روز تاسوعا؛

- وقایع شب عاشورا؛

- وقایع روز عاشورا تا هنگامه شهادت؛

- شهادت اصحاب و یاران امام حسین؛
- شهادت خاندان بنی هاشم؛
- مبارزه و شهادت حضرت علی اکبر؛
- مبارزه و شهادت حضرت قاسم بن الحسن؛
- شهادت کودک خُردسال امام حسین؛
- مبارزه و شهادت حضرت عباس؛
- مبارزه و شهادت امام حسین؛
- وقایع کربلا پس از شهادت؛
- شمار بازماندگان اهل بیت امام حسین؛
- شمار بازماندگان اصحاب امام حسین.

فصل سوم؛ اهل بیت امام حسین در کوفه: مباحث این فصل از ورود سرهای شهیدان و کاروان اسیران اهل بیت به کوفه شروع می‌شود و سپس به بیان خطبه‌های امام زین العابدین علیه السلام و حضرت زینب علیها السلام، رویدادهای مجلس ابن زیاد، خطبه ابن زیاد و اعتراض برخی کوفیان، حبس اهل بیت و گرداندن سر مطهر سید الشهدا در کوفه می‌پردازد و در نهایت برخی گزارش‌های دیگر مانند خبر مسلم جصاص و شهادت طفلان مسلم بررسی می‌شود.

فصل چهارم؛ اهل بیت امام حسین در شام: مباحث این فصل از حرکت کاروان اهل بیت در مسیر شام شروع می‌شود و سپس مهم‌ترین رویدادهای اسارت آن بزرگواران را در شام گزارش می‌کند. چگونگی ورود اهل بیت به شهر دمشق، رویدادهای مواجهه اسیران با شامیان، رویدادهای مجلس یزید، خطبه‌های حضرت زینب علیها السلام و امام سجاد علیه السلام، سوگواری بر سید الشهدا در شام، محل اقامت اهل بیت در شام و پایان اسارت، بخشی از مطالب این فصل است. در پایان، برخی گزارش‌های بی‌سند درباره مصائب اهل بیت در شام نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل پنجم؛ بازگشت اهل بیت امام حسین به مدینه: در این فصل چگونگی ورود اهل بیت به مدینه و بازتاب مصیبت شهیدان کربلا در مدینه، سوگواری خاندان بنی هاشم، سوگواری اسلامه، سوگواری ام البنین و سوگواری امام سجاد علیه السلام در غم عظمای مصیبت کربلا بحث شده است.

فصل ششم؛ اربعین امام حسین علیه السلام: آخرین فصل به بحث دیدگاه‌های مختلف درباره اربعین سیدالشہدا اختصاص یافته است. در اینجا نخست شواهد و دلایل دیدگاه موافقان و مخالفان بازگشت اهل‌بیت در اربعین سال ۶۱ هجری به کربلا، بررسی شده و سپس مورد نقد و ارزیابی قرار گرفته است و در نهایت، چگونگی ورود جابر بن عبد الله انصاری به زیارت قبر سیدالشہدا گزارش شده است.

تقدیر و سپاس‌گزاری

در پایان از همه دوستانی که در تدوین و چاپ این اثر همکاری کردند، به خصوص حجت‌الاسلام دکتر محمد رضا ضیایی و حجت‌الاسلام دکتر حبیب‌الله احسانی که مطالب این کتاب را مطالعه کردند و نکات ارزشمندی را جهت غنامندی آن پیشنهاد نمودند و برادر ارجمندم آقای عبدالحسین امیری که کتاب را از نظر نگارشی مطالعه و ارزیابی کردند، همچنین مدیر محترم گروه تاریخ اسلام پژوهشگاه حوزه و دانشگاه حجت‌الاسلام رمضان محمدی، جناب آقای اسماعیل یارمحمدی کارشناس محترم گروه تاریخ، و رئیس محترم اداره آماده‌سازی و چاپ پژوهشگاه جناب آقای سید عدنان اسلامی که در چاپ و نشر این اثر تلاش کردند، صمیمانه سپاس‌گزاری و قدردانی می‌کنم.

محمد سالم محسنی

۱۴۰۰/۹/۳۰ ه.ش.

فصل اول

امام حسین علیه السلام از مدینه قا کربلا

۱. آغاز قیام عاشورا با امتناع از بیعت

قیام عاشورا با امتناع از بیعت در برابر خلافت یزید، از مدینه آغاز شد. پس از مرگ معاویه در نیمهٔ رجب سال ۶۰ هجری، یزید از طریق نامه‌ای به ولید بن عتبه بن ابی سفیان والی مدینه دستور داد که از مردم مدینه برای وی بیعت بگیرد. یزید برخی افراد سرشناس مانند حسین بن علی^{علیه السلام}، عبدالله بن زبیر و عبدالله بن عمر را به طور خاص نامبرد و از والی مدینه خواست که با آنان بسیار سخت‌گیرانه رفتار نماید.^۱ دستور یزید درباره افراد نامبرده چنان شدید و انعطاف‌ناپذیر بود که جز بیعت، دیگر راهی برای رهایی باقی نمی‌گذاشت. وی به ولید دستور داده بود که اگر آنان از بیعت امتناع کردند، گردشان را بزنند و سرشاران را به شام بفرستد.^۲

ولید در نخستین اقدام، مروان حکم را طلب کرد و از وی درباره نحوه اجرای دستور یزید مشورت خواست. مروان چنین نظر داد که عبدالله بن عمر در امر خلافت نزاعی ندارد؛ اما با حسین بن علی^{علیه السلام} و عبدالله بن زبیر سخت‌گیرانه رفتار کن و هرچه زودتر آن‌ها را احضار نموده،

۱. بلاذری، أنساب الأشراف، ج ۳، ص ۳۶۸؛ طبری، تاريخ الطبری، ج ۵، ص ۳۳۸. شیخ مفید این ماجرا را تنها درباره حسین بن علی^{علیه السلام} نقل کرده است (الإرشاد، ج ۲، ص ۳۲).

۲. یعقوبی، تاريخ الیعقوبی، ج ۲، ص ۲۴۱؛ ابن اعثم، الفتوح، ج ۵، ص ۱۰؛ خوارزمی، مقتل الحسين، ج ۱، ص ۲۶۲؛ همچنین با اندک تفاوت: ابن‌نمای حلی، مُثیر الأحزان، ص ۲۳؛ سید ابن طاووس، لهوف، ص ۴۰.

بیعت بگیر و اگر امتناع کردند، پیش از آنکه از مرگ معاویه آگاه شوند، گردنشان را بزن؛ در غیر این صورت، هر کدام به گوشه‌ای رفته، به مخالفت برخواهند خواست.

ولید نیز عبدالله بن عمرو بن عثمان را به دنبال حسین بن علی^{علیه السلام} و عبدالله بن زبیر فرستاد. وی آمد و آن دو را در مسجدالنبي یافت و گفت امیر شما را خواسته است. آنان گفتند: تو برگرد و ما می‌آییم. امام حسین^{علیه السلام} و عبدالله زبیر از این خواسته بی موقع تعجب کردند. امام گفت: گمان کنم طاغوتshan هلاک شده و می‌خواهد قبل از آگاه شدن مردم از این خبر، از ما بیعت بگیرد. ابن زبیر گفت: شما چه خواهی کرد؟ امام حسین^{علیه السلام} فرمود: همراه جمعی از جوانان خود می‌روم تا بینم چه خبر است. ابن زبیر گفت: ممکن است شما را بازداشت کند. امام فرمود: با جمعی می‌روم که توان دفاع از خود داشته باشم. آن‌گاه امام حسین^{علیه السلام} گروهی از جوانان اهل‌بیت و شیعیانش را دستور داد تا سلاح بردارند و به آنان گفت: ولید من را برای امری خواسته که گمان می‌کنم نتوانم برآورده سازم؛ از این‌رو احساس امنیت نمی‌کنم. پس شما تا دروازه دارالاماره با من بیایید و آنجا توقف کنید و هر وقتی صدا زدم وارد شوید.

امام بر ولید وارد شد در حالی که مروان نیز آنجا بود. ولید نامه یزید را خواند و امام حسین^{علیه السلام} را از مرگ معاویه آگاه کرد و از آن حضرت درخواست بیعت نمود. امام در جواب فرمود: شخصی مثل من سزاوار نیست که پنهانی بیعت کند و فکر نمی‌کنم تو نیز به چنین بیعتی راضی باشی بلکه می‌خواهی در حضور مردم و به صورت علنی بیعت بگیری. ولید گفت: درست است. امام فرمود: هرگاه مردم را جمع کرده ما را نیز دعوت کن تا کار یک‌جا انجام گیرد. ولید گفت: پس در امان خدا برگرد تا همراه با بقیه مردم نزد ما بیایی. اما مروان بن حکم مداخله کرد و به ولید گفت: به خدا قسم اگر الان از او بیعت نگیری، دیگر هرگز نمی‌توانی بیعت بگیری جز اینکه افراد زیادی کشته شوند. پس او را بازداشت کن و نگذار بیرون شود تا یا باید بیعت کند و یا گردنش را بزن. در این هنگام امام برآشافت و به مروان گفت: ای پسر زرقاء تو من را می‌کشی با او؟ به خدا قسم دروغ گفتی و مرتکب گناه شدی. آن‌گاه امام خارج شد و با یاران خود به خانه بازگشت.^۱

۱. دینوری، الأخبار الطوال، ص ۲۲۷-۲۲۸؛ طبری، تاريخ الطبری، ج ۵، ص ۳۳۸-۳۴۰؛ ابن اعثم، الفتوح، ج ۵، ص ۱۰-۱۴؛ شیخ مفید، الإرشاد، ج ۲، ص ۳۲-۳۳؛ خوارزمی، مقتل الحسين، ج ۱، ص ۲۶۲-۲۶۷؛ ابن‌نمای حلی، مُثیر الأحزان،

برخی در ادامه، چنین گزارش کرده‌اند که امام به طرف ولید رو کرد و گفت:

أَيُّهَا الْأَمِيرُ! إِنَّا أَهْلُ بَيْتِ النَّبِيِّ وَمَعْدِنُ الرِّسَالَةِ وَمُحْتَلُّ الْمَلَائِكَةِ وَبِنَا فَتَحَ اللَّهُ وَبِنَا حَتَّمَ وَيَزِيدُ رَجُلٌ فَاسِقٌ شَارِبُ الْخَمْرِ قَاتِلُ التَّفْسِيرِ الْمُحَرَّمَةِ مُعْلِنٌ بِالْفَسْقِ وَمِثْلِي لَا يُتَابِعُ لِمُثْلِهِ وَلَكِنْ نُصْبُحُ وَنُصْبِّحُونَ وَنَتَظُرُ وَنَتَظَرُونَ أَيْتَنَا أَحَقُّ بِالْخِلَافَةِ وَالْبَيْعَةِ.^۱

ای امیر، ما خاندان نبوت و معدن رسالت و محل رفت و آمد ملائکه هستیم. خدا با ما آغاز کرد و با ما پایان داد. یزید آدم فاسق، شراب‌خوار و آدم‌کش است و آشکارا مرتكب فسق می‌شود. کسی مثل من با چنین آدمی بیعت نمی‌کند. لکن بگذارید امشب را به صبح برسانیم تا همه ببینیم که کدام یکی از ما برای خلافت و بیعت سزاوارتر است.

پس از آن ولید چندین بار مأمورانی را به دنبال عبدالله بن زبیر فرستاد تا او را احضار کند؛ اما او به مأموران می‌گفت شما بروید من خود نزد ولید می‌آیم، ولی به هیچ وجه حاضر نشد. ولید مأموران خود را پی‌درپی به دنبالش فرستاد و آنان حتی عبدالله بن زبیر را تهدید کردند که یا نزد امیر حاضر شده، بیعت می‌کنی و یا تو را به قتل می‌رسانیم. در نهایت ابن زبیر مجبور شد برادرش جعفر را نزد ولید بفرستد تا یک شب برایش مهلت بگیرد؛ اما وقتی شب فرارسید، همراه جعفر از بیراهه به سوی مکه حرکت کرد. فردای آن روز وقتی ولید بن عتبه متوجه شد عبدالله بن زبیر شبانه از مدینه خارج شده است، هشتاد نفر و به روایتی سی نفر را به تعقیب وی فرستاد، ولی آنان به ابن زبیر دست نیافتند.^۲

۲. هجرت امام حسین علیه السلام از مدینه به مکه

امام حسین علیه السلام بعد از آنکه بیعت را پذیرفت و از نزد ولید بیرون آمد، آن شب را در مدینه ماند و

ص ۲۳-۲۴؛ سبط ابن جوزی، تذكرة الخواص، ج ۲، ص ۱۳۰-۱۳۱؛ سید ابن طاووس، لهوف، ص ۴۰-۴۲. شیخ مفید و سید ابن طاووس در اینجا تنها به گزارش مربوط به امام حسین پرداخته‌اند.

۱. ابن اعثم، الفتوح، ج ۵، ص ۱۴؛ خوارزمی، مقتل الحسين، ج ۱، ص ۲۶۷؛ سید ابن طاووس، لهوف، ص ۴۲.

۲. طبری، تاریخ الطبری، ج ۵، ص ۳۴۰-۳۴۱؛ ابن اعثم، الفتوح، ج ۵، ص ۱۵؛ شیخ مفید، الإرشاد، ج ۲، ص ۳۴. همچنین ر.ک: دینوری، الأخبار الطوال، ص ۲۲۸؛ خوارزمی، مقتل الحسين، ج ۱، ص ۲۶۹؛ سبط ابن جوزی، تذكرة الخواص، ج ۲، ص ۱۳۲.

شب دوم که شب یکشنبه و دوروز مانده به آخر رجب بود، با خاندان و اهل بیت خود بهسوی مکه حرکت کرد و در سوم شعبان وارد شهر مکه شد.^۱ البته درباره زمان حرکت امام، دو دیدگاه دیگر نیز وجود دارد؛ برخی گفته‌اند که حضرت در همان شب اول از مدینه خارج شد و بهسوی مکه حرکت کرد^۲ و برخی دیگر گفته‌اند که امام چند شب در مدینه ماندو سه شب از ماه شعبان گذشته بود که بهسوی مکه رفت.^۳ اما با توجه به اوضاع و شرایط پیش‌آمده و رویارویی امام با ولید و مروان حکم، همان دیدگاه اول که ۲۸ رجب است، به‌واقع نزدیک‌تر به نظر می‌رسد.^۴

شیخ صدقوق درباره تعداد همراهان امام حسین علیه السلام می‌گوید: حدود ۲۱ نفر از اهل بیت و اصحاب آن حضرت از مدینه با او حرکت کردند.^۵

امام حسین علیه السلام مانند عبدالله بن زبیر از راه فرعی نرفت، بلکه از جاده اصلی و شاهراه بهسوی مکه حرکت کرد. آن حضرت هنگامی خروج از مدینه، این آیه را خواند: «فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّيْنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ»^۶ (پس موسی تران و نگران در حالی که حوادث تلخی را انتظار می‌کشید، از شهر بیرون رفت؛ در آن حال عرض کرد: پروردگارا من را از این قوم ظالم نجات بد). اما هنگامی که امام به مکه رسید آیه بعدی را خواند: «وَ لَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْبِينَ قَالَ عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِنِي سَوَاءَ الْسَّبِيلِ»^۷ (هنگامی که متوجه جانب مدین شد گفت: امیدوارم پروردگارم من را به راه راست هدایت کند).^۸

۱. بلاذری، *أنساب الأشراف*، ج ۲، ص ۳۷۱؛ طبری، *تاريخ الطبری*، ج ۵، ص ۳۴۱ و ۳۸۱؛ شیخ مفید، *الإرشاد*، ج ۲، ص ۳۴ و ۳۵؛ سبط ابن جوزی، *تذكرة الخواص*، ج ۲، ص ۱۳۲ و ۱۴۸.

۲. ابن سعد، *طبقات الکبری الطبقۃ الخامسة*، ج ۱، ص ۴۴۳؛ یعقوبی، *تاریخ یعقوبی*، ج ۲، ص ۲۴۱.

۳. ابن اعثم، *الفتوح*، ج ۵، ص ۲۲-۲۱؛ خوارزمی، *مقتل الحسین*، ج ۱، ص ۲۷۳؛ ابن شهرآشوب، *المناقب*، ج ۴، ص ۸۹؛ ابن نمای حلی، *مُثیر الأحزان*، ص ۲۵؛ سید ابن طاووس، *لہوف*، ص ۵۰.

۴. برای مطالعه بیشتر ر.ک: گروهی از تاریخ پژوهان، *تاریخ قیام و مقتل جامع سید الشهداء*، ج ۱، ص ۴۶۰-۴۶۱.

۵. شیخ صدقوق، *الأمالی*، مجلس ۳۰، ص ۱۵۲.

۶. قصص، آیه ۲۱.

۷. قصص، آیه ۲۲.

۸. طبری، *تاريخ الطبری*، ج ۵، ص ۳۴۳ و ۳۵۱؛ شیخ مفید، *الإرشاد*، ج ۲، ص ۳۵؛ ابن اعثم، *الفتوح*، ج ۵، ص ۲۲-۲۳؛ خوارزمی، *مقتل الحسین*، ج ۱، ص ۲۷۳-۲۷۴؛ طبرسی، *اعلام الوری*، ص ۲۲۳.

۳. امام حسین علیه السلام در مکه

امام حسین علیه السلام در سوم شعبان سال ۶۰ هجری وارد مکه شد و بقیه ماه شعبان و ماههای رمضان، شوال، ذی القعده و هشت روز از ذی الحجه را در آنجا اقامت گزید که مجموع آن چهار ماه و پنج روز می‌شود.^۱

هجرت امام حسین علیه السلام به مکه از جهات مختلف، انتخاب مناسب بود. اولاً امنیت امام در آنجا بیشتر تأمین می‌شد؛ چون به خاطر حرمت شهر مکه، احتمال تعرض دشمنان ضعیف بود. ثانیاً حضور امام در مکه به خصوص در آستانه موسوم حج، برای آن حضرت فرصت و زمینه مناسبی ایجاد می‌کرد تا به روشنگری پرداخته و پیام خویش را به همه مسلمانان برساند، چنان‌که ملاقات‌های مردم و نامه‌نگاری‌های امام این مطلب را تأیید می‌کند.

امام حسین علیه السلام پس از ورود به شهر مکه، مورد استقبال مردم قرار گرفت و آنان گروه‌گرده نزد حضرت می‌آمدند و سخنانش را می‌شنیدند. امام نیز اوضاع و شرایط سیاسی و فرهنگی جامعه را برای مردم بازگو می‌کرد و آنان را از پیامدهای ناگوار حکومت بنی امية و خلافت یزید آگاه می‌ساخت. همچنین بزرگان و افراد سرشناس حاضر در مکه مانند عبدالله بن عباس، عبدالله بن زبیر، عبدالله بن عمر، عمر بن عبد‌الرحمن بن حارث و ... به دیدار امام می‌آمدند و درباره حوادث پیش‌آمده و قیام آن حضرت گفتگو می‌کردند و به آن حضرت مشورت می‌دادند.^۲ از سوی دیگر امام حسین علیه السلام در مدت اقامتش در مکه با برخی مراکز اسلامی مانند بصره و کوفه ارتباط برقرار نمود و با مردم و بزرگان آن دیار درباره تحولات سیاسی و قیام خودش نامه‌نگاری کرد.

۱. بلاذری، أنساب الأشراف، ج، ۳؛ طبری، تاريخ الطبری، ج، ۵، ص ۳۸۱؛ شیخ مفید، الإرشاد، ج، ۲، ص ۳۵ و ۶۶؛ سبط ابن جوزی، تذكرة الخواص، ج، ۲، ص ۱۴۸.

۲. ابن سعد، الطبقات الكبرى الطبقة الخامسة، ج، ۱، ص ۴۴۷-۴۴۳؛ بلاذری، أنساب الأشراف، ج، ۳، ص ۳۷۵-۳۷۳؛ دینوری، الأخبار الطوال، ص ۲۲۹؛ طبری، تاريخ الطبری، ج، ۵، ص ۳۵۱؛ ابن اعثم، الفتوح، ج، ۵، ص ۲۶-۲۳؛ مسعودی، مُروج الذهب، ج، ۳، ص ۵۴-۵۶؛ شیخ مفید، الإرشاد، ج، ۲، ص ۳۶. مطالب باگریش و تلخیص نقل شد.

۴. نامه امام حسین علیه السلام به بزرگان بصره

امام در نامه‌ای به برخی بزرگان بصره مانند مالک بن مسْمَع بکری، آحنف بن قَیس، مُنذر بن جارود، مسعود بن عمرو، قَیس بن هَيْثَم و عَمِّرُوبن عَبِيدِ اللَّهِ بْنِ مُعَمَّر، چنین نوشت که سنت مرده است و بدعت زنده شده است و اکنون شما را به کتاب خدا و سنت پیامبر دعوت می‌کنم و اگر از من اطاعت و پیروی نمایید، شما را به راه راست هدایت خواهم کرد. امام نامه را توسط شخصی به نام سلیمان به بصره فرستاد. آن‌ها نامه امام و حضور سلیمان را مخفی نگهداشتند جز مُنذر بن جارود که گمان کرد شاید این کار دسیسه ابن زیاد باشد؛ از این‌رو نامه و پیک امام را به این‌زیاد گزارش داد تا اینکه سرانجام سلیمان را گردن زده و به دار آویختند.^۱

۵. دعوت مردم کوفه از امام حسین علیه السلام

بزرگان و شیعیان کوفه وقتی از حضور امام در مکه و امتناع آن حضرت از بیعت با یزید اطلاع یافتد، از طریق نامه‌های فراوان با امام در ارتباط شدند و آن حضرت را به کوفه دعوت نمودند.^۲ جمعی از بزرگان و شیعیان کوفه از جمله مُسیّب بن نَجَّابه، رُفاعه بن شَدَّاد و حبیب بن مُظاہر در منزل سلیمان بن صُرَدْ خُزاعی اجتماع کرده، همه نسبت به یاری امام حسین علیه السلام آمادگی نمودند. آنان پس از تعهد بر یاری امام و توافق بر دعوت از آن حضرت، برای امام حسین علیه السلام نوشتند و آن را توسط عبدالله بن مسْمَع هَمْدَانی و عبدالله بن وال تمیمی به‌سوی مکه فرستادند. خلاصه این نامه چنین است:

ستایش خداوندی را که دشمن جبار و معاندت را درهم شکست. ما پیشوای نداریم، نزد ما بیا تا شاید خداوند ما را به واسطه شما بر محور حق گرد آورد. نعمان بن بشیر در قصر حکومتی لانه زده و ما اگر بدانیم که شما می‌آید، اورا از کوفه بیرون رانده و به شام می‌فرستیم.^۳

۱. دینوری، الأخبار الطوال، ص ۲۳۱؛ طبری، تاريخ الطبری، ج ۵، ص ۳۵۷؛ ابن اعثم، الفتوح، ج ۵، ص ۳۷؛ خوارزمی، مقتل الحسين، ج ۲، ص ۲۸۸.

۲. دینوری، الأخبار الطوال، ص ۲۲۹؛ مسعودی، مروج الذهب، ج ۳، ص ۵۴.

۳. بلاذری، أنساب الأشراف، ج ۳، ص ۳۶۹؛ طبری، تاريخ الطبری، ج ۵، ص ۳۵۲؛ ابن اعثم، الفتوح، ج ۵، ص ۲۸؛ شیخ مفید، الإرشاد، ج ۲، ص ۳۶-۳۷. مطلب بالتحیص نقل شد.

آنان دو روز بعد حدود ۵۰ تا ۱۵۰ نامه دیگر را توسط قیس بن مسهر صیداوی و عبدالرحمن بن عبدالله آرخی و عماره بن عبید سلولی بهسوی امام فرستادند^۱ و باز هم پس از گذشت دو روز، نامه دیگر را با این مضمون نوشته و توسط هانی بن هانی سُبیعی و سعید بن عبدالله حنفی به مکه فرستادند:

بنام خداوند بخشندۀ مهربان، از شیعیان مؤمن و مسلمان حسین بن علی علیه السلام به آن حضرت. اما بعد پس عجله کن چون مردم منتظر شما هستند و جز شما به کسی دیگر نظر ندارند. پس بستاب و عجله کن! سلام بر شما.^۲

برخی افراد سرشناس مانند شَبَث رَبْعَی، حَجَّارِ بْنِ أَبْجَر، يَزِيدِ بْنِ حَارَث، عَزْرَةِ بْنِ قَيْس، عَمْرَوْ بْنِ حَاجَاجِ زُبیدی، مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرَوْ تَمِيمِی وَ قَيْسِ بْنِ أَشْعَث در نامه دیگر، چنین نوشتند:

بُستان‌ها سبز شده و میوه‌ها رسیده و نهرها پر آب شده است. پس اگر می‌خواهی به سپاهی که برای شما آماده شده‌اند، پیوند. سلام بر شما.^۳

امام در پاسخ دعوت کوفیان، نامه‌ای را نوشته و توسط آخرین فرستادگان آنان که هانی بن هانی سُبیعی و سعید بن عبدالله حنفی بودند، بهسوی کوفه فرستاد. محتوای نامه امام چنین بود:

بنام خداوند بخشندۀ مهربان. از حسین بن علی علیه السلام بهسوی گروه مسلمانان و مؤمنان. اما بعد، هانی و سعید آخرین فرستادگان شما بودند که نامه‌هایتان را آوردند. من همه آنچه را مطرح کردید، متوجه شدم. سخن بیشتر شما این بود که امام و پیشوای نداریم، پس بهسوی ما بیا تا خداوند ما را بهوسیله تو در مسیر هدایت و حق گرد آورد. من برادرم و پسر عمومیم و شخص مورد اعتماد از اهل بیتم مسلم بن عقیل را بهسوی شما فرستادم. اگر او

۱. بلاذری، *أنساب الأشراف*، ج ۳، ص ۳۷۰؛ دینوری، *الأخبار الطوال*، ص ۲۲۹؛ طبری، *تاريخ الطبری*، ج ۵، ص ۳۵۲؛ ابن اعثم، *الفتوح*، ج ۵، ص ۲۹؛ شیخ مفید، *الإرشاد*، ج ۲، ص ۳۸-۳۷.

۲. بلاذری، *أنساب الأشراف*، ج ۳، ص ۳۷۰؛ طبری، *تاريخ الطبری*، ج ۵، ص ۳۵۳؛ ابن اعثم، *الفتوح*، ج ۵، ص ۲۹؛ شیخ مفید، *الإرشاد*، ج ۲، ص ۳۸.

۳. بلاذری، *أنساب الأشراف*، ج ۳، ص ۳۷۰؛ طبری، *تاريخ الطبری*، ج ۵، ص ۳۵۳؛ شیخ مفید، *الإرشاد*، ج ۲، ص ۳۸. همچنین ر.ک: دینوری، *الأخبار الطوال*، ص ۲۲۹؛ ابن اعثم، *الفتوح*، ج ۵، ص ۲۹.

برایم نوشت که رأی شما و خردمندان و دانایانتان همان چیزی است که فرستادگان شما آوردند و در نامه‌هایتان خواندم، بهزودی انشاء الله بهسوی شما خواهم آمد. قسم به جانم که امام کسی نیست جز آن که به کتاب خدا حکم کند و عدالت را بپا دارد و به دین حق ملتزم باشد و خود را در راه خدا وقف کند. و السلام.^۱

۶. بررسی شمار نامه‌های کوفیان

مردم کوفه مشتاقانه منتظر حضور امام حسین علیه السلام بودند و طی نامه‌های فراوان، از آن حضرت دعوت کردند؛ اما درباره شمار نامه‌های کوفیان به صورت دقیق نمی‌توان سخن گفت؛ چون منابع تاریخی در بیان آمار و ارقام آن بسیار اختلاف دارند. منابعی که تا قرن ششم هجری نگارش یافته‌اند، تعداد نامه‌ها را با ارقام متفاوت ولی پایین تر ذکر می‌کنند در حالی که منابع و مقتل‌های متأخر از ارقام بسیار بالایی حکایت دارند.

منابع متقدم بیانگر آن است که نامه‌های کوفیان در چند مرحله به امام حسین علیه السلام فرستاده شده است، اما آمار آن را صریح بیان نکرده‌اند، جز در یک مرحله که نامه‌های زیادی توسط چند نفر فرستاده شدند و تعداد آن‌ها را بـالـاذـرـیـ پـنـجـاهـ^۲، طبری پـنـجـاهـ و سـهـ^۳ و دینوری صـدـ^۴ بـرشـمـرـدـهـانـدـ. ابنـاعـشـمـ کـوـفـیـ، شـیـخـ مـفـیدـ، خـوارـزـمـیـ، ابنـشـہـرـآـشـوـبـ و سـبـطـ ابنـجـوزـیـ در بـیـانـ تـعـدـادـ نـامـهـاـ درـ اـینـ مـرـحـلـهـ، بـهـ رـقـمـ ۱۵۰ـ اـشـارـهـ کـرـدـهـانـدـ.^۵

۱. دینوری، الأخبار الطوال، ص ۲۳۰؛ طبری، تاريخ الطبری، ج ۵، ص ۳۵۳؛ ابن اعثم، الفتوح، ج ۵، ص ۳۰؛ شیخ مفید، الإرشاد، ج ۲، ص ۳۹؛ خوارزمی، مقتل الحسين، ج ۱، ص ۲۸۴. با اندک تفاوت در نقل گزارش.

۲. بـالـاذـرـیـ، أـنـسـابـ الـأـشـرـافـ، جـ ۳ـ، صـ ۳۷۰ـ.

۳. طبری، تاريخ الطبری، ج ۵، ص ۳۵۲. برخی احتمال دادند که اگرچه در تاریخ طبری «ثلاثة و خمسين صحيفة» آمده، ولی اصلش «مائة و خمسین صحيفة» بوده و در اثر نسخه‌برداری اشتباه صورت گرفته است که در این صورت با رقم ۱۵۰ نامه موافق خواهد بود (ر.ک: یوسفی غروی، نخستین گزارش مستند از نهضت عاشورا، ص ۳۴).

۴. دینوری، الأخبار الطوال، ص ۲۲۹.

۵. ابن اعثم، الفتوح، ج ۵، ص ۲۹؛ شیخ مفید، الإرشاد، ج ۲، ص ۳۸؛ خوارزمی، مقتل الحسين، ج ۱، ص ۲۸۳؛ ابن شهرآشوب، المناقب، ج ۴، ص ۹۰؛ سبط ابن جوزی، تذكرة الخواص، ج ۲، ص ۱۴۶؛ ابن اثیر، الكامل، ج ۴، ص ۲۰.